

8. Селицкий, А.А. Живопись Полоцкой земли XI – XII вв. / А.А. Селицкий. – Минск.: Наука і тэхніка, 1992. – 173 с.
9. Штыхов, Г.В. Города Полоцкой земли (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск.: Наука и техника, 1978. – 160 с.
10. Воронин, Н.Н. Бельчицкие руины / Н.Н. Воронин // Архитектурное наследие. – 1956. – № 6. – С. 3 – 20.
11. Алексеев, Л.В. Домонгольская архитектура Полоцкой земли в историческом осмыслении / Л.В. Алексеев // Российская археология. – 1996. – № 2. – С. 96 – 110.
12. Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. Фонд 1164. – Воп. 5. – Спр. 13. – Арк. 32. Документы лічонага проісходжэння почётнага гражданина г. Полацка І.П. Дэйніса.
13. Хозеров, И.М. Полоцкое зодчество XI – XII веков в свете новых исследований / И.М. Хозеров // Адраджэнне: гіст. альманах. – Минск: Універсітэцкае, 1995. – Вып. 1. – С. 157 – 195.
14. Сементовский, А. Полоцкий Борисоглебский монастырь / А. Сементовский // Полоцкий летописец. Ист.-лит. журнал. – 1992. – № 1. – С. 42 – 47.
15. Чантурия, В.А. Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии / В.А. Чантурия. – Минск: Польша, 1986. – 240 с.
16. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. / І.І. Крэнь (кір.) [і інш.]. – Минск: РІВШ БДУ, 2000 – 2002. – Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст. / І.І. Коўкель [і інш.]. – 2000. – 656 с.
17. Загарульскі, Э.М. Заходняя Русь: IX – XIII стст. / Э.М. Загарульскі. – Минск: Універсітэцкае, 1998. – 240 с.
18. Кушнярэвіч, А.М. Полацкае дойдліства XII ст. ва ўсходнеславянскім і агульнавізантыйскім архітэктурным кантэксце / А.М. Кушнярэвіч // Весці АН Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 1996. – № 4. – С. 49 – 56.
19. Павлинов, А.М. Древние храмы Витебска и Полоцка / А.М. Павлинов // История русской архитектуры. – 1895. – С. 53 – 55.
20. Раппопорт, П.А. Русская архитектура XI – XIII вв. Каталог памятников / П.А. Раппопорт. – Л.: Наука, 1982. – 136 с.
21. Воронин, Н.Н. Зодчество Смоленска XII – XIII вв. / Н.Н. Воронин, П.А. Раппопорт. – Л.: Наука, 1979. – 29 с.
22. Воронин, Н.Н. К истории полоцкого зодчества XII в. / Н.Н. Воронин // Краткие сообщ. Ин-та археологии АН СССР. – М., 1962. – Вып. 87. – С. 102 – 104.
23. Шупенька, І. Каталог асабістага фонду Дэйніса І.П. (зборнік і захавальнік гісторыі Полацка): агляда калекцыі / І. Шупенька // Матэрыялы навук. практ. канф. (па выніках навук.-даслед. работы Полац. гіст.-культурн. музея-запаведніка ў 1998 г.). – Полацк, 1999. – С. 116 – 118.

ГІСТОРЫЯ ЭТНАГРАФІчнаГА І ФАЛЬКЛОРНАГА Вывучэння ПАДЗВІННЯ ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

А.Ю. БАБІЧ

(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Разглядаецца працэс фальклорнага і этнаграфічнага вывучэння Падзвіння ў перыяд з другой паловы ХХ да пачатку ХХІ стагоддзя, а таксама акрэсліваецца асаблівасці арганізацыі і правядзення этнаграфічных даследаванняў у пазначаным рэгіёне як у савецкі час, так і ў часы існавання суверэнай Рэспублікі Беларусь. Ахарактарызаваўшы асноўныя беларускія цэнтры этнаграфічнага і фальклорнага вывучэння Падзвінскага рэгіёну ў пазначаны перыяд, прыходзім да высновы, што калі ў 1950-я – 1980-я гады асноўнымі цэнтрамі фальклорна-этнаграфічнага вывучэння Беларускага Падзвіння з'яўлялася АН БССР, то напачатку 1990-х гадоў сітуацыя ў галіне фалькларыстыкі і этнаграфіі змяняецца: паўстаюць новыя дзяржаўныя і грамадскія арганізацыі, рэгіянальныя цэнтры, якія займаюць актыўную этнаграфічную дзейнасцю.

Уводзіны. Унікальная непаўторнасць асобных праяў традыцыйнай культуры гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, у тым ліку Падзвіння, вымагае ад айчынных этнографіў, фалькларыстаў, музыказнаўцаў надаваць усё большую ўвагу накірунку арыяльнага даследавання спецыфікі культуры беларускага этнасу. Аднак, нягледзячы на значныя поспехі ў галіне вывучэння рэгіянальнай спецыфікі традыцыйнай культуры Беларускага Падзвіння, і сёння застаюцца актуальнымі праблема захавання сабраных матэрыялаў, адсутнасць належнага фінансавання даследчыцкіх праектаў, а таксама непрапарцыйнасць у вывучэнні асобных пытанняў беларускай традыцыйнай культуры. Назіраецца амаль поўная адсутнасць каардынаванай дзейнасці паміж дзяржаўнымі цэнтрамі этнаграфічных даследаванняў і недзяржаўнымі грамадскімі арганізацыямі, паміж агульнарэспубліканскімі і рэгіянальнымі навукова-даследчымі і навучальнымі ўстановамі. У прыватнасці, гэта праяўляецца падчас арганізацыі і правядзення палявых даследаванняў – у некаардынаванасці маршрутаў, тэматыкі, мэтаў і задач асобных этнаграфічных экспедыцый. Неабход-

насьць творчага навуковага супрацоўніцтва ўсіх устаноў, арганізацый і суполак, якія працуюць у сферы этнаграфічнага вывучэння Беларускага Падзвіння вымагае стварэння адзінага інфармацыйна-каардынацыйнага цэнтра, які, з пункту гледжання аўтара, павінен з'явіцца ў хуткім часе.

З гэтай нагоды аб'ектам далгенага даследавання абрана этнаграфічная навука ў Беларусі, а ў якасці прадмета выступаюць асноўныя этапы і асаблівасці этнаграфічнага і фальклорнага вывучэння Падзвіння беларускімі даследчыкамі з 50-х гадоў XX стагоддзя да нашых дзён. У ходзе распрацоўкі далгенай праблемы былі вызначаны наступныя задачы:

1) ахарактарызаваць асноўныя беларускія цэнтры этнаграфічнага і фальклорнага вывучэння Падзвінскага рэгіёну ў другой палове XX – пачатку XXI стагоддзя;

2) паказаць дынаміку развіцця этнаграфічнага вывучэння Падзвіння ў асноўных навукова-даследчых, навучальных і краязнаўчых цэнтрах Беларусі ад савецкіх часоў да сучаснасці;

3) вызначыць асаблівасці дзяржаўнай і недзяржаўнай формаў этнаграфічных даследаванняў;

4) на аснове аналізу арганізацыі і правядзення экспедыцыйнай дзейнасці па тэрыторыі Беларускага Падзвіння акрэсліць сучасны стан этнаграфічных палявых даследаванняў у дадзеным рэгіёне, метадалагічныя прынцыпы іх арганізацыі і правядзення, а таксама вызначыць прыярытэты і перспектывы іх развіцця.

Акадэмічнае даследаванне Падзвінскага рэгіёну ў савецкі час (1950 – 1980-я гг.)

Збіранне і вывучэнне фальклору. Асноўным цэнтрам даследавання беларускай вусна-паэтычнай творчасці на працягу дзесяцігоддзяў заставалася Акадэмія навук БССР. Збіральніцкая і даследчыцкая дзейнасць у галіне фальклору канцэнтравалася тут спачатку ў сектары этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі, а з 1957 года – у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору (ІМЭФ).

Зразумела, што за савецкім часам камуністычная ідэалогія накладала свой адбітак і ў галіне фалькларыстыкі. «Побач з актыўнай прапагандай, якая прышчэплялае народу непавагу да нацыянальнага мастацтва, вялікую шкоду зберажэнню традыцыйнага фальклору на Віцебшчыне прынесла кампанія так званай “барацьбы з рэлігіяй”, якая асабліва актыўна праводзілася ў 1970 – 1980-я гады ў Докшыцкім і Лепельскім раёнах работнікамі аддзелаў культуры райвыканкомаў і райкомаў партыі» [1, с. 689]. Пад маскай антырэлігійнай барацьбы забаранялася спяваць абрадавыя песні, вядомы шматлікія выпадкі праследаванняў, штрафаў за ігнораванні, Гуканне вясны, Купалле.

У той жа час у рамках падрыхтоўкі да выдання шматтомнага збору беларускай народнай творчасці з канца 1950-х гадоў пачалося сістэматычнае і мэтанакіраванае фальклорнае абследаванне ўсіх рэгіёнаў Беларусі. Збіранне вусна-паэтычных твораў, якое ажыццяўлялася галоўным чынам шляхам правядзення палявых даследаванняў, стала адным з важнейшых напрамкаў навуковай дзейнасці супрацоўнікаў ІМЭФ [2, с. 200]. Планаваўне экспедыцыйнай ажыццяўлялася з удзелам апублікаваных і архіўных матэрыялаў таго ці іншага рэгіёну, у сувязі з тым, як вырашаліся праблемы з транспартам і фінансаваннем. Населеныя пункты выбіраліся па прынцыпе «трохкутніка». Экспедыцыі наладжваліся штогод і звычайны былі шматпрофільнымі. Акрамя супрацоўнікаў Акадэміі навук, у іх прымалі ўдзел студэнты філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў г. Мінска (БДУ, МДП і інш.) У сувязі з гэтым Акадэмія Навук стала своеасаблівым каардынацыйным цэнтрам у галіне палявых фалькларыстычных даследаванняў. Пры Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору быў створаны каардынацыйны савет, які абмяркоўваў планаваўне не толькі навуковай, але і экспедыцыйнай дзейнасці [3, с. 144]. Маршруты і час правядзення экспедыцыйных выездаў на Падзвінне можна даволі дакладна прасачыць па запісах «Кнігі ўліку» фонда № 20 за 1960 – 1983 гады, а таксама з данамогай жанравай картатэкі (фонд № 8) фальклорнага архіва аддзела славістыкі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору [4].

Грунтоўнае і сістэматычнае вывучэнне Падзвіння пачалося з 1971 года, калі адбылася першая комплексная экспедыцыя ІМЭФ у пазначаны рэгіён. На працягу 1970-х гадоў найбольш актыўна і дасканала супрацоўнікамі ІМЭФ даследаваліся наступныя раёны Падзвіння: Пастаўскі, Браслаўскі, Верхнядзвінскі, Міёрскі, Лепельскі, Полацкі і Докшыцкі.

Нягледзячы на тое, што асаблівае значэнне надавалася выяўленню таленавітых носьбітаў фальклору – казачнікаў і казачніц, спевакоў і спявачак, з той мэтай каб запісаць ад іх лепшыя ўзоры народнай паэзіі, фалькларысты ІМЭФ таксама фіксавалі этнаграфічныя апісанні абрадаў, рабілі запісы інструментальнай музыкі, прывозілі прадметы матэрыяльнай культуры.

Актыўная экспедыцыйная дзейнасць працягнулася і ў наступнае дзесяцігоддзе. На працягу 80-х гадоў адбыліся тры значныя экспедыцыі на Падзвінне: 1981 год – Бешанковіцкі раён; 1987 – Докшыцкі раён, 1989 – Расонскі, Віцебскі і Шумілінскі раёны.

Большая частка фальклорных запісаў, зробленых у 1960–1980-я гады падчас пазначаных вышэй экспедыцый, увайшла ў шматтомнае выданне «Беларуская народная творчасць» (БНТ) [5, с. 158]. У значнай ступені дзякуючы збіральніцкай дзейнасці савецкага часу быў сфармаваны фальклорны архіў, які размяшчаецца зараз у аддзеле славістыкі ІМЭФ НАНБ. Архіўу нададзены статус нацыянальнага набытку (рээстравы № 3), што зацверджана пастановай Савета Міністраў Рэсп. Беларусь ад 2 жніўня 2001 г. № 1137.

Этнаграфічныя даследаванні. Калі ў даваснай, і тым больш у дарэвалюцыйнай, беларускай этнаграфіі прыярытэтнае месца займалі даследаванні традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, то ў пасляваенныя гады малалікі сектар этнаграфіі, які быў створаны ў 1945 годзе пры АН БССР, асноўную ўвагу надае матэрыяльнай культуры [6, с. 53]. У 1950 годзе ў сектары этнаграфіі Інстытута гісторыі АН БССР была запланавана тэма па вывучэнні побыту тагачаснай вёскі [7, с. 88]. Яе распрацоўка прадугледжвала правядзенне актыўнай палявой даследчыцкай дзейнасці. Звычайна экспедыцыі былі комплекснымі і маршрутнымі, сумесна з этнографамі працавалі мовазнаўцы і фалькларысты. Для збору звестак па матэрыяльнай культуры было распрацавана восем спецыяльных праграм, і акрамя ўласных назіранняў і падрабязных запісаў размоў з інфарматарамі падчас экспедыцый збіраўся ілюстрацыйны матэрыял [7, с. 93].

Першая экспедыцыя, якая закранула Падзвінскі рэгіён, адбылася ў 1954 годзе. Яна праводзілася па паўночна-заходніх раёнах Беларусі, памежных з Літвой. Пачаўшы з Гродна, даследчыкі рушылі на поўнач да беларуска-літоўскай мяжы (да Браслава), а потым уздоўж беларуска-латвійскай мяжы да Дрэтуні. Па паўночна-ўсходняму беларускаму памежжы з Латвіяй і Расіяй праходзіла экспедыцыя ў 1955 годзе, якая пачалася ў Гарадоцкім раёне Віцебскай вобласці і скончылася на поўначы Гомельшчыны [7, с. 89].

У 1958 – 1960 гадах у асноўным збіраўся матэрыял па традыцыйнаму беларускаму адзенню. Адна з такіх экспедыцый (1959 г.) праходзіла на працягу месяца, і пераважна па Віцебскім Падзвінні: Глыбоцкі. Докшыцкі, Сенненскі, Багушэўскі (былы), Бешанковіцкі, Суражскі (былы), Чашніцкі, Ленельскі, Ушацкі, Ветрынскі (былы) раёны [7, с. 90 – 91].

Падчас збору дадзеных па матэрыяльнай культуры за 1945 – 1965 гадоў было абследавана 60 вёсак Віцебскай вобласці. Частка экспедыцыйных матэрыялаў увайшла ў калектыўную працу «Народы Еўрапейскай часткі СССР» (М., Т. 1, 1964 г.) і манаграфію Л.А. Малчанавай «Матэрыяльная культура беларусаў» (Мінск, 1968). Даследчыца выдзяляе тры этнаграфічныя раёны: раён Падняпроўя (сучасная Магілёўская і ўсходняя палова Гомельскай вобласці); Паўднёва-заходні (ахоплівае ў асноўным Беларускае Палессе); Паўночна-ўсходні (Віцебская, поўнач Мінскай і Гродзенскай абласцей) раёны, якія адрозніваюцца паміж сабою асобнымі элементамі матэрыяльнай культуры [8, с. 97].

У сувязі з падрыхтоўкай гісторыка-этнаграфічнага атласа Беларусі з 1965 года колькасць палявых даследаванняў у сектары этнаграфіі значна павялічылася (2 – 3 экспедыцыі штогод). На аснове праведзенай працы былі выдадзены 3 манаграфіі: «Беларускае народнае адзенне» (Мінск, 1975); «Народная сельска-гаспадарчая тэхніка беларусаў» (Мінск, 1974); «Беларускае народнае жыллё» (Мінск, 1973). Яны змяшчаюць ілюстрацыі і карты, якія вызначаюць распаўсюджванне розных з'яў беларускай матэрыяльнай культуры. Дадзеныя працы заклалі аснову для далейшага вывучэння гістарычна-этнаграфічнага раянавання матэрыяльнай культуры беларусаў, наколькі ў іх аснову быў пакладзены не толькі храналагічны, але і арэальны прынтцып даследавання [9, с. 95].

Далейшую распрацоўку гістарычна-этнаграфічнага раянавання матэрыяльнай культуры беларусаў праводзіў В.С. Цітоў («Гістарычна-этнаграфічнае раянаванне матэрыяльнай культуры беларусаў XIX – пачатку XX стст.», 1983), які вылучыў асноўныя гістарычна-этнаграфічныя рэгіёны на Беларусі: Падзвінне, Падняпроўе, Цэнтральная Беларусь, Панямонне, Усходняе Палессе і Заходняе Палессе [10, с. 85].

Паступова тэматыка экспедыцыйных даследаванняў значна пашырылася: побач з матэрыяльнай культурай у праграму даследаванняў уключаліся пытанні па народнай медыцыне, народнай абрадавасці, рэлігійных уяўленнях і г.д. [7, с. 95]. У 1960-я гады значная ўвага надавалася вывучэнню праблемы паходжання і этнічнай гісторыі беларусаў (1968 г. – манаграфія «Беларусы: Нарысы паходжання і этнічнай гісторыі» М.Я. Грынблат) [9, с. 84]. У 1970 – 80-х гадах на аснове аналізу этнаграфічных матэрыялаў па асобных прамысловых і рамесных занятках з'яўляецца шэраг фундаментальных даследаванняў: В.С. Цітоў «Народныя дрэвапрацоўчыя промыслы Беларусі 1917 – 1941 гг.» (1976); І.М. Браім «Рыбалоўства ў Беларусі» (1976); А.М. Курыловіч «Беларускае народнае ткацтва» (1981); С.А. Мілючэнкаў «Беларускае народнае ганчарства» (1984), а ў 1984 годзе выйшла ў свет фундаментальная калектыўная манаграфія «Промыслы і рамёствы на Беларусі» [9, с. 362]. На працягу 1970 – 80-х гадоў этнографы ІМЭФ праводзілі вывучэнне сям'і з выкарыстаннем сацыялагічных метадаў даследавання, асобна даследавалася сямейная абрадавасць беларусаў. Вынікам даследавання стала манаграфія «Сям'я і сямейны быт беларусаў» (1990 г.) [9, с. 292].

Этнамузыказнаўчыя даследаванні. Збіральніцкая і навукова-даследчая праца ў галіне музычнага фальклору пачалася ў ІМЭФ адразу пасля яго заснавання, калі ў інстытут прыйшлі Л.М. Фёдараў, В.І. Елататаў, а пазней І.П. Блажавешчанскі [11, с. 181].

Уласна этнамузыкалагічная, народназнаўчая скіраванасць даследаванняў разгарнулася ў ІМЭФ з пачаткам навуковай дзейнасці З.Я. Мажэйкі (з 1960-х гг.), а пазней – Т.Б. Варфаламеевай і Г. Таўлай (з 1980-х гг.) [11, с. 184]. З гэтага часу значную ўвагу этнамузыкалагі АІІ надаюць вывучэнню рэгіянальных асаблівасцей традыцыйнай музычнай культуры Беларусі. Пачынаецца выданне навукова-даследчых зборнікаў музычных фальклорных твораў, якія набуваюцца па арэальным прынтцыпе і складаюцца з матэрыялаў сістэматычных мэтанакіраваных экспедыцый супрацоўнікаў музычнага аддзела ІМЭФ.

У цэлым навуковая дзейнасць З.Я. Мажэйкі ў роўнай ступені ахоплівае сферу тэарэтычнага музыказнаўства і практычнай фалькларыстыкі. Яна паставіла на мэце і ў значнай ступені ажыццявіла мэтанакіраванае суцэльнае экспедыцыйнае абследаванне ўсіх рэгіёнаў Беларусі са стацыянарным вывучэннем вёсак метадам «уключанага назірання», праводзіла шматлікія тэматычныя экспедыцыі, а таксама параўноўвала экспедыцыйныя запісы 1930-х гадоў з уласнымі 1960-х гадоў. Вынікам яе даследчыцкай дзейнасці на Падзвінні стала кніга «Песні беларускага Паазер'я» [12], выдадзеная ў 1981 годзе.

Яшчэ адзін зборнік, прысвечаны традыцыйнай музычнай і абрадавай культуры Беларускага Падзвіння, быў выдадзены ў 1988 годзе Т.Б. Варфаламеевай «Северобелорусская свадьба: Обряд, песенно-мелодические типы» [13]. У ім змешчаны матэрыялы, сабраныя падчас экспедыцыйнага даследавання Падзвінскага рэгіёну пераважна ў другой палове 1970-х гадоў (Лёзненскі, Віцебскі, Шумілінскі, Гарadoцкі, Чашніцкі, Глыбоцкі, Верхнядзвінскі, Ленельскі, Аршанскі, Пастаўскі, Шаркаўшчынскі, Браслаўскі, Талачынскі, Полацкі і Ушацкі раёны). Актыўнае экспедыцыйнае даследаванне Падзвіння працягваецца Т.Б. Варфаламеевай і ў 1980-я гады (Глыбоцкі, Аршанскі, Верхнядзвінскі, Талачынскі, Браслаўскі, Пастаўскі, Шаркаўшчынскі, Ушацкі, Лёзненскі, Лепельскі раёны). Частка гэтых запісаў музычнага фальклору ўвайшла ў другі том «Традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў» [14], які выйшаў у 2004 годзе.

З 1970-х гадоў пачынаецца мэтанакіраваная збіральніцкая і даследчая дзейнасць І.Дз. Назінай у галіне беларускай народнай інструментальнай культуры. З сабраных ёю ва ўсіх рэгіёнах Беларусі народных найгрышаў складаецца выдадзены ў 1986 годзе зборнік «Беларуская народныя найгрышы», а частка зробленых ёю запісаў увайшла ў тамы «Беларуская народная інструментальная музыка» і «Жаніцьба Цярэшкі» (серыя БНТ). Акрамя таго, даследчыца апублікавала дзве манграфіі пад агульнай назвай «Белорусские народные музыкальные инструменты» (1979; 1982) [11, с. 231].

Музей старажытнабеларускай культуры. Пасля прыняцця Прэзідыумам АН СССР і калегіяй Міністэрства культуры СССР у 1967 годзе пастановы аб падрыхтоўцы «Збору помнікаў гісторыі і культуры народаў СССР» у канцы 1969 года ў ІМЭФ АН БССР быў створаны сектар «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» [15, с. 4]. А ў 1970-я гады пачалося сістэматычнае натурнае выяўленне помнікаў, даследаванне культурных храмаў Беларусі, у якіх яны знаходзіліся.

Актыўная палявая дзейнасць супрацоўнікаў аддзела старажытнабеларускай культуры ў Падзвінскім рэгіёне пачалася з другой паловы 1970-х гадоў. Першая экспедыцыя праходзіла ў 1976 годзе. За два тыдні (20 траўня – 3 чэрвеня) супрацоўнікі інстытута абследавалі шэраг вёсак Ленельскага і Полацкага раёнаў [16, акт № 59]. У наступным годзе (экспедыцыя 5 – 13 ліпеня 1977 г.), ў Браслаўскім, Докшыцкім, Глыбоцкім і Пастаўскім раёнах Віцебскай вобласці вышукваліся і набываліся прадметы народнага побыту [16, акты № 74 – 75]. Двухтыднёвая экспедыцыя 1979 года закранула шэраг вёсак Лепельскага, Міёрскага, Браслаўскага раёнаў, а таксама некалькі вёсак Чашніцкага і Пастаўскага раёнаў Віцебскай вобласці [16, № 42, акты № 115, 118].

Чатыры вялікія экспедыцыі былі праведзены летам – восенню 1984 года. Яны ахапілі большасць раёнаў Віцебскай вобласці і мелі на мэце навуковую інвентарызацыю культурных каштоўнасцей, якія знаходзяцца ў культурных збудаваннях Віцебскай вобласці [16, акты № 28 – 30].

Падчас дзвюх музейных экспедыцый, якія адбыліся ў 1987 і 1988 гадах, выяўляліся і даследаваліся помнікі культуры ў фондах музеяў Віцебскай вобласці, а таксама працягвалася вывучэнне некаторых культурных збудаванняў, складанне навуковых пашпартаў і фатаграфаванне [16, акт № 45].

Зараз у фондах музеяў знаходзіцца каля 18 000 экспанатаў, большасць з якіх – гэта ахвяраванні або знойдзеныя, адкрытыя самімі супрацоўнікамі творы. Уздельная вага экспанатаў, прывезеных з Падзвіння, адносна невялікая. Супрацоўнікі аддзела тлумачаць гэта меншай у параўнанні з іншымі рэгіёнамі колькасцю праведзеных экспедыцый (найбольш – на Усходняе Палессе, у Цэнтральным рэгіёне Беларусі), а таксама своеасаблівай «беднасцю» дадзенага рэгіёну на помнікі матэрыяльнай культуры.

Вывучэнне рэгіянальнай спецыфікі традыцыйнай культуры Падзвіння на сучасным этапе (1990-я – пач. 2000-х гг.)

Пасля набывання Беларуссю рэальнай дзяржаўнасці і суверэнітэту ў краіне пачынаецца перыяд нацыянальнага адраджэння, які перад усім будзь звязаны з аднаўленнем асаблівай цікавасці грамадства да сваёй этнакультурнай спадчыны. У лачатку 1990-х гадоў паўстаюць новыя дзяржаўныя і грамадскія арганізацыі, рэгіянальныя цэнтры, якія займаюцца этнаграфічнай дзейнасцю, у тым ліку і на Падзвінні, актывізуецца шырокі краязнаўчы рух.

Лабараторыя традыцыйнага мастацтва БелДІПК. Беларускі дзяржаўны інстытут праблем культуры быў утвораны ў 1991 годзе. А ўжо ў 1993-м пры аддзеле народнай творчасці Беларускага дзяржаўнага інстытута праблем культуры была створана лабараторыя традыцыйнага мастацтва. З 1993 па 2006 год супрацоўнікі лабараторыі ўдзельнічалі ў распрацоўцы і рэалізацыі трох вялікіх этнаграфічных праектаў, якія непасрэдна тычыліся раёна Паазер'я.

У 1995 і 1996 гадах Лепельскім аддзелам культуры па ініцыятыве яго загадчыцы, В.І. Закрэўскай, ладзіліся этнаграфічныя экспедыцыі па Бярэзінскай воднай сістэме. Першая экспедыцыя праходзіла ў

межах Лепельскага раёна (вв. Кветча, Крайцы, Пераходшы, Валова Гара). Другая экспедыцыя была лодчай і закранала тэрыторыю Лепельскага, Чашніцкага і Бешанковіцкага раёнаў. Другі значны праект звязаны з вывучэннем культуры страабрадаў, супрацоўнікі лабараторыі традыцыйнага мастацтва праводзілі разам з Браслаўскім этнаграфічным музеем¹.

Трэці вялікі праект лабараторыі традыцыйнага мастацтва ў БелДІПК, на якім неабходна спыніцца падрабязней, звязаны з распрацоўкай навуковай тэмы «Сучасны стан традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў Паазер'я (Віцебшчына)». Практычным вынікам распрацоўкі ладзенай навуковай тэмы стала выданне 2-га тома шасцітомнай анталогіі пад агульнай назвай «Традыцыйная мастацкай культура беларусаў», прысвечанага Віцебскаму Падзвінню [17]. Важнейшым прынцыпам ладзенай серыі з'яўляецца тое, што яна пабудавана на экспедыцыйных матэрыялах апошняй чвэрці XX – пачатку XXI стагоддзя, прычым большасць фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў, якія змяшчаюцца ў кнізе, друкуюцца ўпершыню. Акрамя фальклорна-этнаграфічнага архіва Інстытута праблем культуры ў кнізе выкарыстаны матэрыялы з архіваў ІМЭФ АН РБ, Фальклорнай камісіі Саюза кампазітараў БССР, Фальклорны архіў навукова-даследчай лабараторыі БДУ, з уласных архіваў Л.П. Кернажыцкай, А. Емельянава, І.С. Катвіцкай, М.А. Козенка, І.Л. Сіневіч.

Экспедыцыйныя выезды на тэрыторыі сучаснай Віцебскай вобласці праводзіліся на працягу 1997 – 1999 гадоў. За тры гады праведзена 12 экспедыцый, падчас якіх абследаваны 204 населеныя пункты ўсіх раёнаў вобласці і апытана звыш 700 носьбітаў традыцый. Матэрыял запісаны на 4-х відэакасетах (па 3 гадзіны кожная) і 148 аўдыёкасетах (па 90 хвілін) [17].

Трэба асобна адзначыць паспяховае дзейнасць лабараторыі традыцыйнага мастацтва ў накірунку распрацоўкі метадалогіі палявых этнаграфічных даследаванняў [18]. У 1998 годзе была падрыхтавана і выдадзена серыя апытальнікаў: агульны; па асноўных відах традыцыйнай культуры – каляндар; песенны і танцавальны фальклор; народная проза; народны касцюм; мастацкія рамёствы [3, с. 143].

Акадэмічныя даследаванні Падзвінскага рэгіёну. Пасля набывання Беларуссю дзяржаўнай незалежнасці айчынная этнаграфічная навука атрымала новы імпульс для свайго развіцця. На жаль, змены ў фальклорным і этнаграфічным сектарах ІМЭФ у галіне палявых даследаванняў адбыліся не ў лепшы бок. Каардынацыйны савет, які ажыццяўляў планаванне экспедыцыйнай дзейнасці, у часы перабудовы спыніў сваё існаванне. Нязначнае фінансаванне прывяло да таго, што супрацоўнікі інстытута з 1990-х гадоў вымушаны ладзіць самастойныя адзіночныя экспедыцыйныя выезды, звычайна на сваю «малую радзіму». Сярод іх фалькларыстка, канд. філалаг. навук, Т.В. Валодзіна. У выніку сістэматычнага экспедыцыйнага вывучэння Лепельшчыны ладзены рэгіён быў абследаваны ёю амаль цалкам. У розныя гады Т.В. Валодзіна збірала этнаграфічныя і фальклорныя матэрыялы ў Ушацкім, Бешанковіцкім, Чашніцкім, Верхнядзвінскім, Докшыцкім, Глыбоцкім, Талачынскім раёнах Віцебскай вобласці².

У 1990-я гады вывучэннем Падзвінскага рэгіёну займаўся У.М. Сысоў. Яго манаграфіі «3 крыніцы спрадвечных» (1997 г.) і «Беларуская пахавальная абраднасць: Структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння» (1995 г.) змяшчаюць аўтарскія палявыя матэрыялы з Віцебскага, Гарадоцкага, Дубровнскага, Сенненскага, Расонскага, Шумлінскага раёнаў Віцебскай вобласці.

Аддзелам этнаграфіі ІМЭФ НАНБ падчас падрыхтоўкі асобных тамоў «Беларусаў» праводзіліся мэтанакіраваныя экспедыцыйныя выезды ў розныя рэгіёны Беларусі, у тым ліку і на Падзвінне. Так, для тома шостага «Ірамалскія адносінны» на Падзвінні збіралі матэрыялы ў Гарадоцкім (Г.І. Каспяровіч), Лепельскім (Г.М. Курьеловіч), Полацкім (Л.В. Ракава) раёнах. У апошнія гады палявымі даследаваннямі на Падзвінні займаюцца супрацоўнікі аддзела этнаграфіі ІМЭФ Т.І. Кухаронак (духоўная культура), Г.І. Каспяровіч (вывучэнне беларуска-расійскага памежжа) і інш.

Трэба адзначыць, што ў «Кнізе ўліку» (фонд № 20) [4], якая змяшчае інфармацыю аб паступіўшых у архіў фальклорных матэрыялах, апошні запіс датуецца 1996 годам. З гэтага можна зрабіць выснову, што калі да сярэдзіны 1990-х гадоў усе палявыя матэрыялы трапілі ў Архіў ІМЭФ НАНБ, то зараз яны звычайна застаюцца ў даследчыкаў. Да таго ж апошнім часам вельмі востра стала пытанне захавання аўдыёзапісаў фальклорнага архіва інстытута, бо «узрост» некаторых з іх складае ўжо 30 – 40 гадоў, што не адпавядае ніякім патрабаванням [3, с. 144]. Таму робяцца спробы пераводу матэрыялаў на лічбавыя носьбіты. На жаль, недахоп сродкаў значна замаруджвае гэты працэс.

Значныя змены адбыліся ў сектары музычнага мастацтва і этнамузыкалогіі ІМЭФ НАНБ, які ў апошнія гады стаў надзвычай малалікім. Нягледзячы на тое, што палявыя даследаванні ў галіне музычнага фальклору не спыніліся і ў 1990-я гады, іх колькасць значна памяншаецца: пераважае індывідуальная форма правядзення экспедыцый, а таксама супрацоўніцтва з іншымі навучальнымі і навукова-даследчымі ўстановамі. Так, экспедыцыйныя матэрыялы, сабраныя Т.Б. Варфаламесвай на Падзвінні на

¹ Запісана аўтарам 09.03.2006 г. ад Боганевай А.М., загадчыцы лабараторыі традыцыйнага мастацтва аддзела народнай творчасці БелДІПК у г. Мінску.

² Запісана аўтарам 18.02.2008 ад Валодзінай Т.В., навуковага супрацоўніка фальклорнага аддзела ІМЭФ НАНБ.

працягу 1970-х – 1990-х гадоў, часткова ўвайшлі ў другі том «Традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў» [14], які быў падрыхтаваны і выдалены Беларускім дзяржаўным інстытутам праблем культуры. Т.Л. Канстанцінава, якая адначасова з'яўляецца супрацоўнікам ІМЭФ НАНБ і выкладчыкам Беларускай акадэміі музыкі, неаднаразова, на працягу 1990-х гадоў, ездзіла збіраць музычныя фальклор у сваю родную мясцовасць – Докшыцкі раён, а таксама ў межах падрыхтоўкі і складання апытальнікаў для збору этнаграфічных і фальклорных матэрыялаў па радзіннай абраднасці беларусаў – у Талачынскі раён¹.

Апошняя 15-годдзе стала надзвычай плённым для беларускіх этнографіў і фалькларыстаў у сферы распрацоўцы як традыцыйных, так і маладаследаваных праблем. Структуру і функцыі беларускага пахавальнага абраду, яго рэгіянальную спецыфіку падрабязна даследаваў У.М. Сысоў («Беларуская пахавальная абраднасць...», 1995), радзінную абраднасць беларусаў з выкарыстаннем вялікай колькасці архіўных, друкаваных і палявых матэрыялаў грунтоўна прааналізвала Т.І. Кухаронак («Радзінныя звычаі і абрады беларусаў», 1993) [9, с. 345]. У манаграфіях Т.В. Валодзінай «Талака ў сістэме духоўнай культуры беларусаў» (1997); «Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў» (1999) былі выкарыстаны метады і прынцыпы сяміялогіі, што дазваляе глядзець на народную культуру не адчужана, а нібы вачамі ўласна носьбіта традыцыйнай культуры і разумець, што азначае кожны сімвал, кожнае дзеянне.

Надзвычайную ўвагу даследчыкаў, прыцягнула да сябе тэма народнага каляндара, амаль забароненая ў савецкі час. За кароткі часавы перыяд з'яўляецца цэлы шэраг навуковых прац, прысвечаных дадзенай праблематыцы: «Беларускі народны каляндар» (пад рэд. Ю. Лозкі); 1993; В.Дз. Ліцьвінка «Святы і абрады беларусаў», 1997; У.М. Сысоў «3 крыніцы спрадвечных», 1995; І. Крук «Следам за сонцам...: Беларускі народны каляндар» і шэраг іншых [6, с. 60].

Не аслабла ўвага даследчыкаў у гэты час і да традыцыйнай матэрыяльнай культуры беларусаў, адметнасцяў народнага мастацтва. Так, С. Сергачоў («Беларускае народнае дойлідства», 1992) і А.І. Лакотка («Беларускае народнае дойлідства», 1991; «Пад стрэхамі прашчुरаў», 1995) падрабязна і дэтална, з вялікай колькасцю фотаздымкаў і схем ахарактарызавалі тэхналогію, сацыяльную і рэгіянальную спецыфіку беларускага дойлідства [9, с. 331].

Надзвычай важнай падзеяй у беларускай этнаграфіі на сучасным этапе стала выданне шматтомнай серыі «Беларусы». Аўтары імкнуліся надаць працы маштабны абагульняючы характар, садзейнічаць уключэнню беларускага фальклору ў агульнаславянскі кантэкст. На жаль, такая абагульненасць амаль цалкам пазбавіла даследаванне рэгіянальных кампанентаў: фактычна ва ўсіх выданнях серыі «Беларусы» аўтары толькі фрагментарна, эпизадычна пазначаюць арэальныя асаблівасці і рэгіён бытавання розных этнакультурных з'яў.

Вывучэнню рэгіянальных асаблівасцей этнамузычнай культуры Падзвіння прысвечана праца прафесара Беларускага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, А.В. Скоробагатчанкі «Народная інструментальная культура беларускага Паазер'я» [19].

У 1990 – 2000-я гады працягваецца выданне кніг серыі БНТ: «Вяселле: Мелодыі» і «Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі», «Пазія беларускага земляробчага каляндара», «Замовы», «Жаніцьба Цярэшкі» (зборнік прысвечаны абраду, асноўным арэалам распаўсюджвання якога з'яўляецца Падзвінне), «Радзіны: Абрад. Песні», «Гульні, забавы, ігрышчы» (пазначаюцца тэрыторыі распаўсюджвання асноўных велічальных гульняў, што ілюструецца адпаведнымі картамі), «Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка». Апошняя ўяўляе сабой даволі поўны звод народных медыцынскіх рытуальна-магічных практык, сабраных з самых розных друкаваных крыніц і архіваў. Як пазначае аўтар выдання, Т.В. Валодзіна, не ўсім рэгіёнам аднолькава «пашанавала» са збіральнікамі лекавальнай магії. Так, пэўную перавагу мае Падзвінне праз грунтоўныя зборы такіх выбітных народнаўцаў, як Ф. Вярэнька і М. Нікіфароўскі, і збіральніцкую дзейнасць супрацоўнікаў і студэнтаў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта [20, с. 76].

Такім чынам, нягледзячы на значныя поспехі беларускіх навукоўцаў у галіне вывучэння традыцыйнай культуры, у тым ліку яе рэгіянальных асаблівасцей, важнай праблемай айчыннай этнаграфічнай навукі на сучасным этапе застаецца адсутнасць прац, у якіх аб'ектамі комплекснага і сістэмнага вывучэння выступалі б гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны, ў прыватнасці – Падзвінне.

Рэспубліканскае маладзёжнае грамадскае аб'яднанне «Студэнцкае этнаграфічнае таварыства». Першым цэнтрам, які запачаткаваў сучасную неакадэмічную практыку даследавання народнай культуры, стаў цэнтр этнакасмалогіі «Крыўе», які ўзнік у 1992 – 1993 гады. Гэты грамадска-навуковы рух задаў пэўны ідэалагічны накірунак беларускаму фальклорна-этнаграфічнаму краязнаўству: узняў праблему этнагенэзу беларусаў і роль Балты, паставіў геапалітычныя арыенціры не на Захад ці на Усход, а на Поўнач; узняў праблему культурнай блізкасці беларусаў і балтыйскіх народаў; вылучыў як ядро беларускага этнасу крывіцкую тэрыторыю і традыцыю крывіцкай дзяржавы – Полацкага княства, што прадвызначыла назву арганізацыі і асноўныя накірункі этнаграфічных даследаванняў. Цэнтрам этнакасма-

¹Запісана аўтарам 10.03.2006 ад Канстанцінавай Т.Л., дацэнта кафедры беларускай музыкі Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі, ст. навуковага супрацоўніка ІМЭФ НАНБ у г. Мінску.

логіі «Крыўе» на працягу 1993 – 1994 гадоў было арганізавана чатыры этнаграфічныя экспедыцыі на тэрыторыі Беларускага Падзвіння. Адметна, што ўсе яны былі прывязаны да культавых месцаў: «Змееў камень» (Чашніцкі раён, ваколіцы Лукомскага возера), «Сцёп-камень» (Докшыцкі раён, этнаграфічна-археалагічная экспедыцыя), «Ушацкія азёры» (комплекс азёр на мяжы Полацкага і Ушацкага раёнаў), «Вытокі рэчкі Віліі» (вытокі р. Віленкі, памежная з Літвой тэрыторыя)¹.

Па меркаванні А.А. Глушко, старшыні студэнцкага этнаграфічнага таварыства, цэнтр этнакамалогіі «Крыўе» першым у сваёй працы паставіў задачу комплекснага вывучэння феномена традыцыйнай культуры, звярнуўшы асаблівую ўвагу на той пласт, які ляжыць у падмурку традыцыйнай культуры: міфалагічныя ўяўленні, уяўленні мадэлі свету, спосабы ўздзеяння чалавек на гэты свет, у тым ліку магічныя, і вывучэнне сакральнай геаграфіі. Гэтую традыцыю потым пераняла і студэнцкае этнаграфічнае таварыства (СЭТ). Як пазначана ў Статуте СЭТа, прынятага на ўстаноўчым сходзе 7 красавіка 2002 года, Рэспубліканскае маладзёжнае грамадскае аб'яднанне (РМГА) «Студэнцкае этнаграфічнае таварыства» – гэта самадзейная арганізацыя, якая аб'ядноўвае моладзь, згуртаваную на глебе каштоўнасцяў беларускай традыцыйнай этнічнай культуры і ставіць на мэце захаванне і забеспячэнне пераемнасці беларускай аўтэнтычнай культурнай традыцыі; захаванне і аднаўленне беларускага прыроднага і культурнага ландшафту як натуральнага асяроддзя існавання традыцыйнай этнічнай культуры; пераадоленне крызісу духоўнасці ў сучасным грамадстве на аснове каштоўнасцей традыцыйнай беларускай культуры.

З 1998 года СЭТ стала і рэгулярна займаецца палявой этнаграфічнай дзейнасцю. Сябры таварыства праводзяць летнія экспедыцыі, а таксама выезды (у іншы час звычайна больш кароткія) з мэтай запісу канкрэтных выканаўцаў, альбо правядзення сумесна з вяскоўцамі аўтэнтычнага свята ці абраду [3, с. 147]. Акрамя гэтага ў таварыстве распрацоўваюцца метадычныя матэрыялы па краязнаўству (вучэбны фільм па правядзенню этнаграфічных даследаванняў), праводзіць культурна-асветныя, мастацкія акцыі, народныя святы і абрады, мерапрыемствы экалагічнага характару (расчышчэнне забруджаных могілак, святых крыніц), здзяйсняе вытворчую дзейнасць на аснове народных рамёстваў і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, ладзіць навуковыя семінары і канферэнцыі. Працягласць комплекснай летняй экспедыцыі – два-тры тыдні, а колькасць удзельнікаў – 15 – 20 чалавек. Размясціўшы ў адным з населеных пунктаў вызначанага рэгіёну агульную экспедыцыйную базу, усе ўдзельнікі экспедыцыі падзяляюцца на невялікія групы (па 2 – 4 чалавекі) і накіроўваюцца па розных маршрутах. Потым усе ізноў збіраюцца на агульнай базе і падводзяць вынікі даследавання. Эфектыўнасць дадзенай metodyкі ў тым, што яна дазваляе не толькі ахапіць значную тэрыторыю, але і сабраць вялікі фальклорна-этнаграфічны матэрыял, галоўны ж недахоп – некаторая павярхоўнасць даследавання, бо такія экспедыцыі носяць больш разведвальны характар.

Дзякуючы такой актыўнай палявой этнаграфічнай дзейнасці РМГА «Студэнцкае этнаграфічнае таварыства» сабрала даволі багаты фальклорна-этнаграфічны архіў, які складаецца з аўдыё- і відэазапісаў, а таксама з фотаздымкаў. З 2000 года матэрыялы пачалі архівавацца ў лічбавы фармат, у чым істотную дапамогу аказвае аддзел славістыкі ІМЭФ АН [3, с. 148]. Актуальнай праблемай застаецца апрацоўка і архівацыя сабраных дадзеных. Па выніках кожнай вялікай экспедыцыі афармляецца фотаальбом, лічбуюцца відэа- і аўдыёкасеты, аднак на падрабязную апрацоўку матэрыялаў для ўпарадкавання архіва звычайна не хапае часу.

Этнаграфічнае і фальклорнае вывучэнне Беларускага Падзвіння ў вышэйшых навучальных установах Беларусі

Беларускі дыягностычны ўніверсітэт і навукова-даследчай лабараторыя беларускага фальклору. Традыцыя збірання фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў студэнтамі БДУ бярэ пачатак ад часоў адкрыцця ўніверсітэта (з 20-х гадоў ХХ ст.), аднак усе сабраныя даваенныя матэрыялы, якія былі перададзены ў архіў Акадэміі навук, былі знічаны ў час вайны [2, с. 226].

Пасля ўвядзення двухтыднёвай палявой вучэбнай практыкі па фальклору напачатку 1960-х гадоў фалькларыстыка на філфаку БДУ была пастаўлена на навуковую аснову, стала планамернай, сістэматычнай і мэтанакіраванай. Яе ўзначалілі фалькларысты В.А. Захарава і Н.С. Гілевіч. Выбраны імі накірунак даследавання рэгіянальнай спецыфікі фальклору арганічна дапаўняў фундаментальныя жанрава-мастацкія даследаванні фальклору Акадэміі навук. Н.С. Гілевіч узначаліў збор этнаграфічных і фальклорных матэрыялаў студэнтамі на Падзвінні і ў Цэнтральнай Беларусі [21]. Запісы, зробленыя ў гэтых рэгіёнах, увайшлі ў фундаментальныя зборнікі: «Песні народных свят і абрадаў», «Казкі і апавяданні беларусаў», «Лірычныя песні», «Лірыка беларускага вяселля», «Замовы», выдадзеныя ў розныя гады Н.С. Гілевічам.

Такім чынам, з пачатку 1960-х гадоў філалагічны факультэт БДУ арганізоўваў этнаграфічныя экспедыцыі па збору фальклору па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Экспедыцыі праводзіліся ў якасці фальклорна-этнаграфічнай практыкі студэнтаў першага курса, якія падзяляліся на групы па 12 – 18 чалавек і адпраўляліся ў пэўны рэгіён. Кіраўнікамі экспедыцый прызначаліся навуковыя супрацоўнікі, выкладчыкі філфака БДУ або іншых устаноў [3, с. 146].

¹ Запісана аўтарам 06.03.2006 ад Глушко А.А., старшыні РМГА «Студэнцкае этнаграфічнае таварыства» ў г. Мінску.

З канца 1990-х гадоў гэта практыка перарвана з-за поўнай адсутнасці сродкаў. Зараз студэнты атрымліваюць індывідуальнае заданне, якое прадугледжвае мінімальную колькасць сабраных фальклорных твораў – каля 50-ці фальклорных адзінак. Раён праходжання індывідуальнай практыкі пазначаецца кіраўніком у якасці рэкамендацыі, але звычайна студэнты выязджаюць збіраць матэрыялы ў сваю мясцовасць¹. Праверкай работы студэнтаў займаюцца выкладчыкі кафедры тэорыі літаратуры, у якіх не заўсёды атрымліваюцца заўважыць надобрасумленна выкананае заданне. Таму, як пазначаюць супрацоўнікі лабараторыі, якасць студэнцкіх матэрыялаў пасля ўвядзення самастойнай формы праходжання фальклорнай практыкі на філфаку БДУ значна пагоршылася.

Вялікая збіральніцкая і даследчая фалькларыстычная праца на моўных і літаратурных кафедрах падрыхтавала адкрыццё на філфаку БДУ ў студзені 1982 года Міністэрствам адукацыі Беларусі спачатку групы, а ў 1985 годзе навукова-даследчай лабараторыі беларускага фальклору і дыялекталогіі як каардынацыйнага цэнтра збірання, вывучэння і даследавання фальклору ў ВНУ краіны.

Асновай працы лабараторыі сталі стварэння на аснове кафедральных архіваў філфака БДУ, а пазней і філфакаў большасці іншых універсітэтаў і інстытутаў 4 фальклорныя архівы лабараторыі: рэгіянальны і жанравы (у кожным на сённяшні дзень каля 4 мільёнаў тэкставых запісаў), аўдыё- і відэаархіў [21]. Па колькасці матэрыялаў Віцебскі рэгіянальны архіў саступае архівам Мінскай, Гродзенскай і Гомельскай абласцей. Важнай задачай для супрацоўнікаў лабараторыі беларускага фальклору з'яўляецца захаванне багатых архіваў, асабліва аўдыё-і відэаархіваў. Таму з 2003 года вядзецца рэстаўрацыя і перанос усіх сабраных аўдыё-і відэаматэрыялаў на электронныя носьбіты інфармацыі [3, с. 148].

Кабінет народнай музыкі Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі. Значная ўвага палявым даследаванням на асця ў Беларускай акадэміі музыкі. Тут у 1982 годзе быў створаны кабінет народнай музыкі імя Р. Шырмы, з мэтай утварэння базы для навуковых распрацовак і вучэбных курсаў па музычнаму фальклору і інструментальнай народнай культуры. У выніку шматгадовай пошукава-экспедыцыйнай работы студэнтаў акадэміі музыкі пад кіраўніцтвам спецыялістаў этнамузыкалагаў у кабінете народнай музыкі сабраны каштоўныя па сваім музычным змесце фонаархіў. Большую частку архіўных фондаў складаюць унікальныя палявыя запісы ўзораў аўтэнтычнага песеннага і інструментальнага фальклору, зафіксаваных у 80 раёнах Беларусі, у тым ліку ў 15 раёнах Віцебскай вобласці: Докшыцкім, Чашніцкім, Бешанковіцкім, Мёрскім, Шумілінскім, Віцебскім, Пастаўскім, Лепельскім, Полацкім, Верхнядзвінскім, Аршанскім, Гарадошкім, Чашніцкім, Талачынскім, Браслаўскім (на 2006 г.)¹.

Фонды архіва этнамузыкі пачалі складацца значна раней, чым быў створаны кабінет. Першыя нотныя транскрыпцыі датуюцца 50-мі гадамі XX стагоддзя, зробленыя Л.С. Мухарынскай. Ёю ў розныя гады былі арганізаваны і праведзены працяглыя і мэтанакіраваныя экспедыцыі ў розных кутках Беларусі, у тым ліку і на Падзвінні (Дзісенскі, Верхнядзвінскі, Докшыцкі раёны Віцебскай вобласці).

Палявыя даследаванні Акадэміі музыкі не скіраваны пэўны адзіны гісторыка-этнаграфічным рэгіён. Іх вылучае суцэльнае, на аснове рэкагнасцыровачных і паўторных выездаў, пераважна фронтальным ахопе аб'ектаў назірання, абследаванне беларускай этнічнай тэрыторыі. Геаграфія экспедыцый ахоплівае большую частку сучаснай адміністрацыйнай тэрыторыі Беларусі, а таксама некаторыя сумежныя раёны Смаленскай і Пскоўскай абласцей.

Так, напрыклад, у Падзвінскім рэгіёне праводзіліся палявыя даследаванні: 1990 год – Мёрскі і Лепельскі раёны; 1993 – 1994, 2001 гады – Пастаўскі раён; 1995, 1996 і 1998 – Докшыцкі раён; 1996, 2001 – Полацкі раён; 1997 год – Чашніцкі раён; 2003 – Дубровенскі, Аршанскі, Браслаўскі раёны і інш.

Палявая этнаграфічная практыка студэнтаў Беларускай акадэміі музыкі праходзіць наступным чынам. Фарміруецца група, звычайна 22 – 24 чалавекі, пад кіраўніцтвам 1 – 3 выкладчыкаў з кафедры беларускай музыкі ці лабарантаў кабінета народнай музыкі (спецыялізацыя этнамузыкалаг) і выязджае ў пэўную мясцовасць. Яны спыняюцца ў інтэрнаце ці размяшчаюцца лагерам у наймётах. Потым студэнты падзяляюцца на больш дробныя групы (3 – 5 чалавек), якія накіроўваюцца па розных маршрутах. Тэрмін экспедыцыі 2 – 4 тыдні¹.

Асаблівасцю правядзення палявых даследаванняў этнамузыкалагаў з'яўляецца непасрэднае запіс народных музычных твораў на стужкавыя ці лічбавыя носьбіты і далейшае яго націраванне. Хаця найбольшая ўвага падчас экспедыцый надаецца этнамузыказнаўчаму накірунку (гэта ў асноўным песенны фальклор), але паралельна фіксуецца этнаграфічнае апісанне абрадаў, праявіўшыя фальклорныя творы. У пэўнай ступені дзякуючы гэтаму, а таксама прафесійнаму ўзроўню правядзення палявых даследаванняў Акадэміі музыкі, сабраныя матэрыялы вызначаюцца высокай якасцю і дакладнасцю.

¹ Запісана аўтарам 10.03.2006 г. ад Бярковіч Таццяны Леанідаўны, загадчыцы кабінета народнай музыкі, дацэнта кафедры беларускай музыкі Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі ў г. Мінску.

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт. На сённяшні дзень ПДУ з'яўляецца амаль адзіным дзяржаўным універсітэтам, які разам з археалагічнай практыкай студэнтаў-гісторыкаў праводзіць штогадовыя этнаграфічныя экспедыцыі [22, с. 55]. Навуковыя кіраўнікі практыкі: з 1995 па 2006 год – канд. гіст. навук, дацэнт кафедры айчынай і ўсеагульнай гісторыі У.А. Лобач; з 2006 года – ст. выкладчык кафедры айчынай і ўсеагульнай гісторыі У.С. Філіпенка. Сферай інтарэсаў экспедыцый ПДУ з'яўляецца выключна рэгіён Падзвіння.

Этнаграфічная практыка ў ПДУ прадугледжана для студэнтаў першага курса і праходзіць улетку. Да гэтага часу студэнты ўжо праслухалі курс «Этнаграфія Беларусі», таму маюць неабходны мінімум ведаў, неабходных для ўдзелу ў палявым этнаграфічным даследаванні. Прычым патрапіць на этнаграфічную практыку могуць толькі тыя студэнты, якія выявілі высокі ўзровень ведаў і зацікаўленасці ў народнай культуры. Група колькасцю 10 – 12 чалавек выязджае на месца экспедыцыі і спыняецца ў лагеры (наметы) ці ў вёсцы. Працягласць экспедыцыі – тры тыдні. Удзельнікі надзяляюцца на групы па 2 – 3 чалавекі. Абследаванне навакольных вёсак адбываецца «радыяльна» (г. зн. пачынаюць з бліжэйшых населеных пунктаў, а потым абходзяць больш далыня)¹. Характэрная асаблівасць палявых даследаванняў ПДУ – іх комплекснасць. Збіраецца не толькі песенны фальклор, а таксама інфармацыя па самым шырокім спектары народных уяўленняў: прастора і час, спосабы левання хвароб, адносіны да знахарства і чарадзейства, этнічныя стэрэатыпы і г.д. Значная ўвага падчас экспедыцый надаецца вывучэнню сакральнай геаграфіі рэгіёну (вывучаюцца святыя крыніцы, сакральна пазначаныя камяні, валатоўкі, урочышчы, святыя азёры і г.д.)

Адным з важнейшых прынцыпаў правядзення этнаграфічнай даследчыцкай дзейнасці ў ПДУ з'яўляюцца навуковасць, дакладнасць як у зборы матэрыялаў, так і пры іх далейшай іх апрацоўцы. Трэба адзначыць, што сабраныя этнаграфічныя матэрыялы не асядаюць на паліцах універсітэцкага архіва, а актыўна ўводзяцца ў навуковы зварот. Так, напрыклад, палявыя матэрыялы выкарыстоўваліся пры напісанні артыкулаў, курсавых і дыпломных прац па этнаграфіі.

Значным поспехам полацкіх этнографіаў стала выданне ў 2006 годзе першага выпуска «Полацкага этнаграфічнага зборніка» (у 2-х т.). Ініцыятарамі выдання сталі выкладчыкі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта У.А. Лобач і У.С. Філіпенка. Першы выпуск «Полацкага этнаграфічнага зборніка» прысвечаны разгляду дасюль яшчэ маладаследаваных народна-медыцынскіх поглядаў і магічна-рытуальных практык.

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка. Збіральніцкая і даследчыцкая фалькларыстычная дзейнасць у Беларускім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце (БДПУ) была распачата В.Дзм. Ліцьвінкай, які ўвёў фальклорную практыку для студэнтаў беларускага аддзялення філалагічнага факультэта. Аднак усе сабраныя падчас экспедыцый матэрыялы адразу перадаваліся на захаванне ў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Уласны архіў вуснай народнай творчасці ў БДПУ пачаў фарміравацца ў 1992 годзе па ініцыятыве фалькларыста, этнографа, канд. філал. навук У.А. Васілевіча (з 2004 года – загадчык кафедры этналогіі і фалькларыстыкі), які ўзначаліў збіральніцкую дзейнасць у галіне фальклору ва ўніверсітэце.

В.Дзм. Ліцьвінка ўвёў фальклорную практыку для студэнтаў у зімовы перыяд, каб праслухаўшы тэарэтычны курс, яны адразу выязджалі «ў поле». Экспедыцыйныя групы былі вялікія (20 – 25 чалавек). у 1990-я гады гэтая колькасць была зменшана да 10 – 12 чалавек. Пазначалася прыблізная колькасць тэкстаў, якія трэба было сабраць кожнаму студэнту. Зараз гэтае патрабаванне – 100 фальклорных твораў ад кожнага студэнта здаецца калі і дасягальным, аднак надзвычай складаным для выканання².

З-за адсутнасці належнага фінансавання з 1993 года груповае форма правядзення фальклорнай практыкі ў БДПУ змяняецца на індывідуальную. Такая форма правядзення палявых даследаванняў мае як дадатныя, так і адмоўныя бакі. Падчас практыкі ахопліваецца значна большая тэрыторыя: «Выйгрыш ад такога планавання быў відавочны – не сем і не чатырнаццаць раёнаў ахоплены за сезон, а звыш шасцідзсяці» (У.А. Васілевіч) [3, с. 150]. У той жа час становіцца складаней кантраляваць якасць і добрасумленнасць выканання задання.

Акрамя тэкставай часткі архіў змяшчае каля 700 аўдыёкасетаў, больш за наўсотні з якіх запісаныя на Падзвінні (на 2006 г.). Найбольшая колькасць фоназапісаў прывезена з Лепельскага, Дубровенскага, Глыбоцкага, Браслаўскага, Полацкага, Шаркаўшчынскага, Чашніцкага і Пастаўскага раёнаў Віцебскай вобласці)².

У заключэнне можна зрабіць наступныя высновы:

1) у 1950-я – 1980-я гады асноўным праграмам фальклорна-этнаграфічнага вывучэння як усёй Беларусі ў цэлым, так і асобных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў (у тым ліку і Падзвіння) з'яўлялася Акадэмія навук БССР. Трэба адзначыць, што цэнтралізацыя ў сферы навукі, якая панавала ў гэтыя гады, наяўнасць кіраўнічай, каардынуючай усесаюзнай арганізацыі – АН СССР – мела як адмоўныя, так і станоўчыя бакі.

¹Запісана аўтарам 18.04.2006 ад Лобача У.А., дацэнта кафедры гісторыі і сацыялогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

²Запісана аўтарам 15.04.2006 г. ад Васілевіча У.А., загадчыка кафедры этналогіі і фалькларыстыкі Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта ў г. Мінску.

Усесаюзная Акадэмія навук складала «Каардынацыйны план», у якім узгадніліся накірункі палкам па рэспубліканскіх акадэміях. Згодна з ім распрацоўвалася тэматыка даследаванняў у кожным сектары АН БССР. Такая арганізацыйная вертыкаль прадугледжвала, забяспечвала належнае фінансаванне навуковых праектаў і спрыяла актывізацыі выдавецкай дзейнасці. З другога боку, такая навуковая цэнтралізацыя ўносіла абмежаванні ў тэматыку тэарэтычных і практычных даследаванняў, якія былі ў асноўным скіраваны на збіранне фальклору, прадметаў матэрыяльнай культуры; вывучэнне сямейна-абрадавага і земляробчага цыклаў беларускай традыцыйнай культуры. Разам з тым абміналіся ці аднабакова разглядаліся пытанні народнай медыцыны, вераванняў і светапогляду. Амаль забаронена ў савецкі час была тэма народнага календара. Таксама свой адбітак накладвалі ідэалагічны ўціск і «барацьба з рэлігіяй»;

2) у пачатку 90-х гадоў сітуацыя ў галіне фалькларыстыкі і этнаграфіі змяняецца: паўстаюць новыя дзяржаўныя і грамадскія арганізацыі, рэгіянальныя цэнтры, якія займаюцца этнаграфічнай дзейнасцю, у тым ліку і на Падзвінні. Новае жыццё атрымаў у наш час грамадскі краязнаўчы рух. Найбольш дзейнай і масавай арганізацыяй стала РМГА «Студэнцкае этнаграфічнае таварыства». Таму невыпадкова, што тэматыка этнаграфічных даследаванняў значна пашырылася: акрамя класічных запісаў фальклору і абрадаваці сучасныя даследчыкі цікавяцца сакральнай геаграфіяй, міфалагічнымі і рэлігійнымі ўяўленнямі беларусаў, магічнымі спосабамі ўздзеяння чалавека на навакольны свет. З'яўленне лічбавай апаратуры дазваляе больш надзейна захоўваць інфармацыю. Акрамя гэтага большая ўвага апошнім часам надаецца вывучэнню традыцыйнай беларускай культуры ў рэгіянальным кантэксце. Трэба асабліва адзначыць навукова-даследчыцкую і метадалагічную дзейнасць у далезым накірунку Беларускага дзяржаўнага інстытута праблем культуры;

3) як у савецкія часы, так і на сучасным этапе карыснай крыніцай назіпащвання твораў уснай народнай творчасці з'яўляецца фальклорна-этнаграфічная практыка студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Найбольшых поспехаў у гэтым накірунку дасягаюць менавіта тыя ВНУ, дзе эфектыўна і арганічна спалучаюцца навучальны і навукова-даследчы працэсы. На прыкладзе Полацкага дзяржаўнага універсітэта, які за апошняе дзесяцігоддзе здолеў стаць важным цэнтрам этнаграфічнага (і археалагічнага) даследавання Падзвіння, бачна, што рэгіёны маюць вялікія патэнцыяльныя магчымасці для вывучэння і захавання (а таксама і аднаўлення) аўтэнтычнай народнай культуры. Трэба, аднак, адзначыць, што якасць студэнцкіх матэрыялаў у некаторых ВНУ, пасля ўвядзення там самастойнай формы праходжання фальклорнай практыкі, значна пагоршылася.

ЛІТАРАТУРА

1. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Докшыцкага раёна: рэдкал.: Г.П. Папкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004. – 752 с.
2. Фядосік, А.С. Беларуская савецкая фалькларыстыка / А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 350 с.
3. Палявая фалькларыстыка і этнаграфія: метадалогія, адкрыцці, праблемы. Інфарм. бюл. семінара // Весн. БелДНІК. – 2004. – № 1 (2). – С. 143 – 156.
4. Фальклорны архіў аддзела славістыкі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору.
5. Беларускі фальклор: энцыкл.: ў 2 т. / рэдкал.: Г.П. Папкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2005. – Т. 1: Акапэла – Куцця. – 768 с.
6. Лобач, У.А. Этнаграфія Беларусі: вучэб.-метад. компл. для студ. спец. 1-21 03 01 «Гісторыя», 1-02 01 02 «Гісторыя. Замежная мова» / У.А. Лобач. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 328 с.
7. Вопросы этнографии и фольклористики / под ред. В.К. Бондарчика. – Мінск: Наука и техника, 1979. – 149 с.
8. Бандарчык, В.К. Гісторыя беларускай савецкай этнаграфіі / В.К. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка. – 1972. – 163 с.
9. Беларусь: у 8 т. / В.К. Бандарчык; Ін-т мастацтвазн., этнагр. і фалькл., рэдкал.: В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. – Мінск: Бел. Навука, 1999. – Т. 3: Гісторыя этналагагічнага вывучэння. – 365 с.
10. Піліпенка, М.Ф. Этнаграфія і антрапалогія ў ІАН Беларусі / М.Ф. Піліпенка, Л.І. Цягака // Весці ІАН Беларусі. – Серыя гуманіт. навук. – 1998. – № 4. – С. 83 – 90.
11. Белорусская этномусыкология: Очерки истории (XIX – XX вв.) / З. Можейко [и др.]; под ред. З. Можейко. – Минск: Техналогия, 1997. – 254 с.
12. Мажэйка, З.Я. Песні беларускага Паазер'я / З.Я. Мажэйка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 495 с.
13. Варфаламеева, Т.Б. Северобелорусская свадьба: Обряд, песенно-мелодические типы / Т.Б. Варфаламеева. – Минск: Наука и техника, 1988. – 156 с.
14. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т.Б. Варфаламеева [і інш.]; склад. Т.Б. Варфаламеева. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – Т. 2: Віцебскае Падзвінне. – 910 с.
15. Музей старажытнабеларускай культуры: дапаможн. для наведв. / пад рэд. В.Ф. Шматава; Ін-т мастацтвазн., этнагр. і фалькл. ІАН Беларусі. – Мінск: Беларус. навука, 1998. – 236 с.

16. Архіў адзела старажытнабеларускай культуры ІМЭФ НАНБ у г. Мінску, справаздачы аб экспедыцыях: № 25 (акт № 59), № 30 (акты № 74 – 75), № 42 (акты № 115, 118), № 54 (акт № 153), № 90 – 92 (акты № 28 – 30), № 110 (акт № 43), № 112 (акт № 45).
17. Сучасны стан традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў Паазер'я (Віцебшчына): навуковая справаздача / А.М. Боганева. – Мінск, 1998.
18. Палявая фалькларыстыка і этнаграфія: метадалогія, адкрыцці, праблемы. Інфарм. бюл. семінара // Весн. БелДІПК. – 2004. – № 1 (2). – С. 143 – 156.
19. Скорабатчанка, А.В. Народная інструментальная культура Беларускага Паазер'я / А.В. Скорабатчанка. Мінск: Беларус. навука, 1997. – 471 с.
20. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / уклад., прадм. і паказ. Т.В. Валодзінай; навук. рэд. А.С. Ліс. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 776 с. – (Беларуская народная творчасць).
21. Вучэбна-навуковая лабараторыя беларускага фальклору БДУ [Электронны рэсурс] / Распрац.: А. Бей – электрон. дадз. – Мінск: Вучэб.-наук. лабараторыя беларус. фальклору БДУ, 2008. – Рэжым доступу: <http://www.folkndl.bsu.by>.
22. Этнагеаграфія Беларускага Паазер'я: справаздача па тэме навук. даслед. № 3097. – Наваполацк: ПДУ, 2002.

ВОБРАЗЫ І СЮЖЭТЫ ВЕТХАГА І НОВАГА ЗАПАВЕТАЎ У «НАРОДНАЙ БІБЛІІ» ВІЦЕБСКАГА ПАДЗВІННЯ (ПА СУЧАСНЫХ ЗАПІСАХ)

А.М. БОГАНЕВА

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтва, Мінск)

На падставе шырокага кола этнаграфічных і фальклорных крыніц і матэрыялаў палявых даследаванняў аналізуецца спецыфіка адлюстравання і трансфармацыі біблейскіх сюжэтаў і вобразаў у традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў Падзвіння.

Легенды «Народнай Бібліі» – некананічныя апавяданні аб прадметах Св. Пісання, якія тэматычна і сюжэтна абапіраюцца на матэрыял Ветхага і Новага Запаветаў. Па зместу складаюць як бы другую свяшчэнную гісторыю, паралельную кананічнай, напоўненую казачна-міфалагічнымі элементамі і вобразамі. «Падобна апокрыфам, народныя легенды імкнуцца даць тлумачэнне тым эпізодам Свяшчэннага Пісання, якія, з пункту гледжання чытача або слухача, неабходна выкласці больш падрабязна» [1, с. 8].

Пры звароце да «народнай Бібліі» мы разглядаем толькі сюжэты, якія маюць непасрэдныя тэматычныя адпаведнікі ў Свяшчэннім Пісанні, у некаторых рэдкіх выпадках – у Свяшчэнным Паданні. Этыялагічныя легендарныя сюжэты, такія як аб паходжанні бусла, мядзведзя, зязюлі, некаторых марфалагічных асаблівасцяў людзей, птушак, раслін, жывёл і да т.п., што часта звязваюцца з Бібліяй у народнай свядомасці, але якія не звязаны напрамую з Біблейскай тэмагэтыкай, не бяруцца пад увагу пры далейшым разглядзе.

Па нашых назіраннях, посьбітамі народнабіблейскай традыцыі на Падзвінні з'яўляюцца пераважна пажылыя жанчыны (ад 70 гадоў), праваслаўныя або каталічкі, якія маюць пачатковую, больш рэдка – сярэдняю адукацыю або зусім яе не маюць, дастаткова рэгулярна наведваюць (ці наведвалі) царкву (касцёл).

У свядомасці сельскіх жыхароў старэйшага пакалення адсутнічае рэзкая мяжа паміж кананічнай і народнай Бібліяй, таму што асноўнай крыніцай звестак пра біблейскія падзеі з'яўляецца вусная традыцыя (пры тым, інфармант можа спасылалася, што свае веды ён атрымаў у «польскай школе», чуў пронаведзь у царкве або касцёле, чытаў у «святой кніжцы», Евангеллі і да т.п.). Пра гэта ж гаворыць В.В. Белова: «Носьбітамі фальклорнай традыцыі «народная Біблія» ўспрымаюцца як далзенасць; пытанне аб кананічнасці або апакрыфічнасці гэтай крыніцы для іх не варта. <...> Як у фальклору адзін і той жа сюжэт можа быць прадстаўлены шэрагам варыянтаў, і варыяцыйнасць ёсць галоўная форма існавання фальклорнага тэксту, так і наяўнасць «варыянт» Бібліі не бянтэжыць нашых інфармантаў. Такім чынам на кніжную крыніцу пачынае распаўсюджвацца механізм бытавання фальклорнага тэксту» [1, с. 19 – 20].

На Віцебшчыне вусная Біблія актуальны і актыўны корпус тэкстаў, жанравая прыналежнасць якіх не абмяжоўваецца толькі этыялагічнымі легендамі. У жанравых адносінах наратывы, што ўваходзяць у «народную Біблію», уяўляюць досыць разнастайны склад. Па-першае, гэта значная частка этыялагічных, духоўна-этычных і эсхаталагічных легенд, звязаных з народнай інтэрпрэтацыяй Свяшчэннай гісторыі; па-другое, пераказы біблейскіх падзей, блізкія або тоесныя па сэнсу і зместу да кананічнага тэксту, пазбаўленыя апакрыфічных і міфалагічных элементаў, але выкладзеныя ў фальклорнай рэдакцыі і адлюстроўваючыя (відавочным або невідавочным чынам) светаўспрыманне апавядальніка; па-трэцяе, паведамленні пра Біблію, разважанні, выказванні і каментары апавядальніка аб дадзеным прадмеце [2, с. 89].